

Հայկացիները՝ ինչպէս իրանը, այնպէս և օտարինը առարկան քննութեամբ է ամէն կողմից և զրուցակիցները իրանց համար աննկատելի կերպով ենթարկուում են այդ օգտակար գաղափարներին: Այսպիսի զրուցատրութիւնները նորութիւն չեն նաև մեզ մօտ, գործին նուիրուած մարդիկ յաջողութեամբ առաջ են տանում այդ և միշտ էլ երախտագէտ աշակերտները պահպանում են նոցա մասին բարի և քաղցր յիշողութիւն, ինչպէս իսկական բարոյական դաստիարակներին մասին:

(Քաղեց) Ա. Բ. Շահնազարեան

Մ Ա Ր Ի Ֆ Ա Ս

Հրատարակում ենք ահա այն Մարիբասը, որի գիւտը Բազմավէպի մէջ Բասմաշեան (1896. նոյ. 3), Հանդէս Ամս.յի մէջ Կարրիէր՝ Հ. Տաւեանին ուղղուած մի նամակով (1897, յունի.), աւետեցին: Իւրաքանչիւր բանասէր Հայ անշուշտ նուազ կամ առաւել հետաքրքիր անհամբերութեամբ սպասում է այս, Հանդէս Ամս.յի լեզուով խօսելով—«ապշեցուցիչ աւետսի» արդիւնքը տեսնելուն:

Ամէնից առաջ մի քանի խօսք Մարիբասի ներկայ թարգմանութեան Ձեռագրի մասին: Մարիբասեան այս քաղուածքը գտնելու պատիւը պատկանում է լիովին նաու (F. Nan) ջանասէր ասորագէտ քահանային, որը Փարիզի և Լոնտոնի մատենադարաններում եղած բոլոր ասորի ձեռագիրները մանրադնին քննութեան է ենթարկել: Արդէն իւր 1896-ին Միքայէլ ասորու ձեռագրի մասին գրած մի յօդուածի մէջ (Journal asiatique, 1896. 9-e série, t. VIII, թ. 523 ss.) նրա ուշադրութիւնն է գրաւել վերջինս աղ-

բիւրներէ շարքում նաև Մարիբաւի յիշուիլը: Նոյն տարին և առաջին անգամ գտել է նա Փարիզի «Ազգային մատենադարան»ի ասորական ժողովածուի մէջ № 306 ձեռագիրը, որի fol. էջերից 71—77 ամփոփում են Մարիբասից եղած այս քաղուածքը: Ձեռագրիս երկարութիւնը 28,5, լայնութիւնը 20. գրութեան լայն.ը 15, երկար.ը 21 սանտ. է. իւրաքանչիւր երես ունի 20 տող: 1896-ին սոյն ձեռագիրը նկարագրել է Jour. as.-ի մէջ (Սեպտ. - Հոկտ.) Շաբո (Chabot) քահանան: Ինչպէս Կարրիէր իւր նամակում խոստովանել է, նաու երէցի միջոցով է ճանաչել ինքն այդ ձեռագիրը և իւր նամակը գրել է նաուի վերոյիշեալ յոգւածից յետոյ: Անցեալ տարի Դիւվալի ասորական գրականութեան պատմութիւնը (Paris, 1899. La littérature syriaque.) կարգալիս, ուշագրութիւնս գրաւեց այդ հատուածը, բայց հազիւ այս տարի կարողացայ Փարիզից գերման. մինիստրութեան միջոցով այդ ձեռագիրը ստանալ: Արդէն բնագրի արտագրութիւնը վերջացրել էի, երբ լսեցի թէ յարգելի գիտնական Ն. Մարրն Մարիբասի մասին մի դասախօսութիւն է կարդացել և, ինչպէս սիրաւիւր յօժարութեամբ յայտնել էր ինձ Հ. Թ. Կէտիկեան, առանձին փոքր մի ուսումնասիրութիւն ևս հրատարակել է պրոֆ. Մարր „Арабское извлечение изъ Сирійской Хроники Марибаса“ (С. Пет. 1902, 8-0 էջ 10.) վերնագրով: Ա. Գալստի այս տարուայ Բ—Գ հ.-ի մէջ Հ. Մ. վ. այդ ուսումնասիրութեան մասին հաղորդում է, որ նա արտատպուած է Записки ВОИРАО. т. XIV. էջ. 078—091-ից: Ինձ անհնար եղաւ դժբաղդաբար մինչև օրս այդ յօդուածը ձեռք բերել:

Ի՞նչ նշանակութիւն ունի Մարիբասի գիւտը: Մեզանում բոլորը հետաքրքրուում են Մարիբասով, որովհետև կարծում են, որ դրանով Խորենացին կընկնի կամ կըարձրանայ: Ամէնքի հետաքրքրութիւնը զուտ գրական է: Պատմական հետաքրքրութիւնը ընդհակառակը բոլորովին պակասում է. ո՞վ փորձեց մինչև օրս Հայկի և Բելի, Արմենակի և իւր յաջորդների ու Արամի մասին պատ-

մուսճները պատմութեան լուսով պարզել: Մեր ազգի նախնական պատմութիւնը ամփոփող միակ աղբիւրը անշուշտ այս տեսակէտից աւելի մեծ ուշագրութեան արժանի է: Մի թոյլ փորձ պէտք է անենք մենք՝ մեր բնագրին կցած ծանօթութեանց մէջ Հայկի և Բելի առասպելի ծագումը բացատրելու:

Ներկայ բնագրի հրատարակութիւնը Մարիբասեան քննադատութիւնը բերում է բոլորովին մի նոր հետքի վրայ, որը մինչև օրս բացի Կարրիէրի վերոյիշեալ նամակում կողմնակի յիշուելուց, ոչ մի այլ բանասէրի ուշագրութեան չի արժանացել: Մարիբասի այս քաղուածքը մեծ մասամբ գրեթէ բառացի գտնուում է Միքայէլ ասորու մօտ, ինչպէս որ բնագրին կցուած ծանօթութիւններից պէտք է երևայ: Հայերէն Միքայէլ Ասորին, որի փրանսերէն թարգմանութիւնը Լանգլուան վաղուց տուել է (*Chronique de Michel le Grand, patriarche des Syriens Iacobites. trad. par V. Langlois. 1866. Venise—Paris*) շատ թերի է: Ասորերէն ընտիր բնագիրը 1900 թուից ի վեր հրատարակում է Հ. Շաբօ, վերոյիշեալ ջանասէր երէցը, որից մինչև օրս, որքան ինձ է յայտնի, Ա. հատորի 1. գիրքն է երևացել: Մարիբասի նախնական բնագիրը վերականգնելու համար, ինչպէս Շաբօի այս հրատարակութիւնը, նոյնպէս և Բրիտանական թանգարանի ms. orient.-ի № 4402, և Մօսուլից նոր ստացուած Միքայէլ ասորու ժամանակագրութեան արաբական թարգմանութիւնները շատ մեծ նշանակութիւն ունին: Մարիբասի հետազօտութիւնը զուտ գիտնական տեսակէտից այնքան կարևոր է Խորենացու համար, որքան Միքայելի, և որովհետև մենք զուր Մարիբասից քաղուած մի երկ ունինք մեր առաջ ներկայ գրուածքով, այս պատճառով նա կրկնակի արժէքաւոր է մեզ համար: Ի հարկէ ներկայ Մարիբասեան քաղուածքը ոչ մի կերպով չի արգարացնում այն յոյսերը, որ մենք Խորենացու համաձայն Մարիբասի բովանդակութիւնից սպասել կարող էինք: Նա յիշատակում է Հայերին էջ 73 Ե. տող 87—առաջին անգամ այնտեղ, ուր Խորենացին ասում է. «Աստանօր սպա-

սին բանք ծերունւոյն Մար Աբաս Կատինայ» (Խոր. Բ. 9.): Մի համեմատութիւն Միքայէլ Ասորու հետ անկասկածելի է դարձնում սակայն, որ Մարիբաս Հայոց նախնի պատմութեան մասին շատ աւելի տեղեկութիւններ տուած պիտի լինի, քան թէ այս ուշ ժամանակի քաղաածքում կայ: Բացի այս յապաւումներից քաղաածք անողը արել է նաև իւր կողմից մի շարք յաւելումներ, և առայժմ ըստ իս ոչ մի իրաւունք չունինք Մարիբասին Զ. դար տանելու: Այս խնդիրների մասին ընդարձակօրէն ծանօթութեանց մէջ կիսօտի: Այս գիւտը դրական կերպով լուծում է ամէնից առաջ Մարիբաս անունով մի ժամանակադրի հարցը. ինչպէս Կարբիէր, նոյնպէս բոլոր քննադատական ուղղութեան այլ հետեւողները պէտք է ընդունեն, որ Մովսէս նոյնը չէ, ինչ որ Մարիբաս: Իսկ թէ նա որչափով Մարիբասիցն է քաղել իւր տեղեկութիւնը և որչափով աւանդութիւններից՝ այդ պէտք է պարզէ քննութիւնը:

Հաւատարիմ մնալով 2 տարի սրանից առաջ յայտնած տեսութեան (տես Արարատ, 1900. Նոյ.-Դեկ. էջ 518 շշ.), մենք համոզուած ենք, որ Մարիբասն իբր պատմութեան աղբիւր գործածող առաջին հեղինակը Փաւստոսն էր և բ.ը Խորենացին: Ներկայ քաղաածքն ևս հասնում է մինչև Գրիգոր Լուսաւորչի և Տրդատի ժամանակները: Փաւստոսի Գ. դպրութիւնը Մարիբասի անմիջական շարունակութիւնն է կազմում:

Մի քանի խօսք ևս Մարիբասի անուան մասին: Ինչպէս Բրիտանական Մուզէումի Միքայէլ Ասորու ձեռագիրների, նոյնպէս այս քաղաածքի մէջ անուանս գրութեան ձևը ոչ մի կասկած չի թողնում, որ մենք Մարիբասին ոչ Մար—Աբաս կամ Մար—աբա, ինչպէս մինչև օրս ենթադրուել է, պէտք է կարդանք: Մեր ձեռագրում նոյն իսկ ձայնաւորներն են դրած (pnnktiert): Այս Մարիբասը կոչուում է Քաղզէացի, յայտնի է, որ Մովսէս անուանում է նրան Կասիւնա, իսկ Փաւստոս կամ Սեբէոսի Անանունը՝ Մծուրճացի: Անշուշտ Սեբէոսի Փիլիսոփայ կոչումը Կասիւնա բառին զուգակից և համանիշ է ենթա-

գրուել. Կսիմա նշանակում է իսկապէս fidelis, docilis—
հաւատարիմ, վարժ (gelehrig): Բառագարտէն իւր das
Buch d. Chrie գրքի մէջ Մծուրնացի համարել է Մծբնա-
ցու ազաւաղումն: Մեզ թուում է, որ այս 2 անուններն
ևս միեւնոյն բառից են առաջացել. Խորենացին իւր ան-
կէտադիր բնադրում Քաղդէացի բառը կարդացել է իբր
Կատինա, իսկ Փաւստոս կամ Անանունի հեղինակը իբր
Մ(ա)ծարնա, որից յետոյ Մծուրնա է դարձել: Ի հարկէ
այս մի ենթադրութիւն է, որն անելու իրաւունք է տա-
լու Ասորի յիշատակարաններում Մարիբասին հայոց մէջ
արուած տիտղոսների բացակայութիւնը:

Առ այժմ այս մի քանի խօսքով բաւականանալով, անց-
նենք Մարիբասի ասորերէն սերքօ տառերով դրած արա-
բերէն ժամանակագրութեան հայերէն վերծանութեան:
Զմոռանաւ ասել, որ Մարիբասի իսկական գիրքը ըստ
71b,1 կոչուում է ժամանակագրութիւն:

71b

Մարիբաս Քաղդէացի.

- 1) Դարձեալ գրում ենք մենք քաղելով Մարիբաս Քաղդէացու
ժամանակագրութիւնից. Առաջինը
- 2) նրանցից, որոնք մարդկանց վրայ իշխել են, էր Նիմրօս. նա
կառուցեց 3 քաղաք. Ար—Բահա
- 3) (Ուրհա), Բաթ—ալ—Այն և Նզիբին (Մծբին). Նախուրի
օրերում ապրում էր Այուր և Բ'ալլատ և Բատ. սա
- 4) կոչուում է նաև Եուրաք իբն Ջարիհ (Յուրաք որդի Ջարե-
հի), Իսուի (Եսաւի) որդիներէց, և ապրում էր 500 տարի
Մուսայից (Մովսէսից) առաջ:
- 5) Մաւրօֆօս կառուցեց Դամասկուս—Համ քաղաքը Իբրա-
հիմի (Աբրահամ) ծննդից 20 տարի առաջ:
- 6) Ջահեղեղից մինչև Աբրահամ է 1801 տարի, Ադամից մինչև
Աբրահամ 3000 տարի.
- 7) մօտ 2 հարիւր մարդ բարձրացան սար (բացատրութեանց
և ծանօթութեանց մէջ կյիշուի որ խօսքը այստեղ Հերմոն
լեւան մասին է) և թողեցին կանանց.
- 8) նրանք կոչուեցան Բանի Ալուհիմ (ուղիղը՝ Բանի Էլօհիմ—

- որդիք Աստուծոյ)։ Կայէն որոշեց տարածութեան, բոլան-
դակութեան և ծանրութեան չափերը։
- 9) Սէթ հնարեց երբայական լեզուի գրութիւնը։ սա աշխար-
հում առաջին լեզուն է։
- 10) Եւրիշներն ասացին, որ ասորերէնն է նախնական։ Ասորեա-
տանի առաջին թագաւորը Բելոսն է (Բել)։ նրան յաջոր-
դեց իւր
- 11) որդին Նինոս, նա կառուցեց Նինուէ քաղաքը և անուա-
նեց այդ Լիքիմոս։ Այս
- 12) ժամանակներում Մելքիսեդեկ շինեց Երուսաղէմ (Ուրու-
շալիմ) քաղաքը և անուանեց այդ Ուրաբ։
- 13) Աբրահամ 60 տարեկան էր, երբ իւր հօր մօտից դուրս եկաւ
և եկաւ ու բնակուեց Խառանում։
- 14) այնտեղից գաղթեց նա Քանանի երկիրը։ Ասորեսացիք=
- Ասորիք։
- 15) Շամիրամ Նինոսի կինը կառուցեց, ջրհեղեղից վախենալով,
բլուրներ։ Երբ
- 16) Մովսէս ծնաւ, ձգեցին նրան։ Փարաւոնից վախենալով,
Նեղոս գետ։
- 17) Մարիա գտաւ և կրթեց նրան։ Բայց իւր ամուսինը Մաֆրա
ատում էր Մովսէսին։
- 18) այս պատճառով Մարիայի մահից յետոյ Մովսէս փախաւ
Բ'ուէլ (Հաադուէլ) Մադիամացու մօտ իւր եղբոր շաւղով
(հետեւելով)։ նա
- 19) քառասուն տարեկան էր։ Եգիպտացիք=Կոքացիք։ Մովսէս
գրեց օրինաց (Հնգամատեան) գիրքը (Թօրա) երբայական
լեզուով։
- 20) Ասորեստանցւոց իշխանութիւնը տևեց 1300 տարի։

72a

- 21) Սրանցից յետոյ տիրեցին Մարեր և Քաղդէացիք։ սրանցից
են Փուլ, Թիզլարփալասար, Սալմանասար,
- 22) Սեցեֆեիմ, Բուկսանասար։ Ողիայի, Յուդայի թագաւորի օրով
եկաւ Բուլ Բաբելաստանի թագաւորը
- 23) Սամարիոյ դէմ և առաւ Մանայիմից (բնագրում—Մահա-
նիմ)՝ Խորայէլի թագաւորից, 1000 քանդար ոսկի (բնագր-
քանթար ֆիտտա=փող)։
- 24) նրանից յետոյ Ասորեստանցւոց (Ասուրի) թագաւորը՝ Ողիա
թագաւորի օրերում գերեց
- 25) Յուդան և Խորայէլի 10 ցեղերը, և սա առաջին գերութիւնն

- 26) է: Այդ ժամանակն էր ապրում և Նսայի մարգարէն, Յովսիայի և Աքազի օրերում Սալմանասար Ասորի թագաւորը
- 27) պաշարեց Սամարիան 3 տարի և տասն ցեղերին Բաբելոն գերի տարաւ.
- 28) Միացեալ թագաւորութեանց վախճանը: Սրանից յետոյ թագաւորեց Եղեկիա Իսրայէլի վրայ,
- 29) և Յուդայ—Սամարիա կառավարում էին տեղապահներ. Սամարացիք—Նազորացիք. Սաղմանասար ընակեցրեց
- 30) Յուդայի երկրում ուրիշ ազգեր և իշխեցին նրանց (Սամարացւոց) վրայ առիւծներ (այսինքն՝ առիւծներ, վայրենի դադաններ նրանց մեծ կորուստներ էին պատճառում), մինչև որ նա
- 31) մի Յուդացի քահանայ (Եղրին ի նկատի ունի) ուղարկեց և նրանց ասորւոց լեզուով Թօրա սովրեցրեց. առիւծները
- 32) հեռացան նրանցից: Եղեկիայի օրերում զօրք ուղարկեց Սեցեֆերիմ (Սանհարիր)
- 33) Երուսաղէմ, բայց (և) նրանք կոտորուեցան. նրանից յետոյ իւր որդին Սադհատում (Ասորդան. Հայ.) պատարագ ուղարկեց
- 34) Երուսաղէմ: Իսայական կամ Լասինացւոց քաղաւորներ.
- 35) Այս ժամանակներում Բոմուլոս (Հռոմուլոս. Հ.) շինեց Հռոմ (Բոմ), և այս՝ Աքազի Յուդայի թագաւորութեան օրերում:
- 36) Այս ժամանակ Բուզուս (Բիւզաս) շինեց Բուզանդիա (Բիւզանդիոն) և նրանից յետոյ Կոստանդին
- 37) մեծացրեց և ընդարձակեց այդ և կոչեց իւր անունով: Եղեկիայի ժամանակ ապրում էր Տուբիդ,
- 38) Իսրայէլի այն գերուածների մէջ, որոնք Նինուէումն էին: Յովսիայի օրերում առաւ.
- 39) Մարաց թագաւոր Տուկանտոս Ասորիների թագաւոր Նաբուգարդանից (Նաբուգարտ. Հ.),
- 40) որը Երուսաղէմ և տաճարը այրեց, Նինուէ քաղաքը՝ այս պատահեցաւ Բաղատնասարի (Նաբուգոդոնոսոր) ժամանակ.

72b

- 41) Նաբուգոդոնոսորի մահուանից յետոյ տիրեցին Յուդայի վրայ իւր որդիքը, Մարսուկ և Բալսաեասար (Բաղտասար). Դարիուս (Դարեհ)
- 42) սպանեց Բաղտասարին և Կուրաշ (Կիւրոս) սպանեց Դարե-

- հին. նա ոչնչացրեց, Քաղաքացւոց,
- 43) Մարաց (Մեղերի) և Ասուրիների (Ասորեստանցւոց) թագաւորութիւնը: (Այսպիսով) իշխանութիւնը մնաց Պարսից ձեռքում մինչև Իսկանդարի (Աղէքսանդրի) ժամանակը:
- 44) Պաղոմէոս (Բատլամաուս) Ֆիլադելֆոս (Փիլադելփոս) ուղարկեց Եղիազար քահանայի մօտ և խնդրեց (Գիրքը) Հին Վտակարան (և)
- 45) այնպիսի մարդիկ, որոնք 2 լեզուներին, այսինքն Եբրայեցերէնին և Յունարէնին տիրապետում էին, թուով 72 անձինք:
- 46) դէպի Փօրոս կղզին, ուր և նրանք Եօթանասնից ընագիրը գրեցին, և
- 47) թագաւորը առաւ այդ և տեղաւորեց իւր Աղէքսանդրիայի մատենադարանում: Այս ժամանակ եղան թարգմանութիւններ
- 48) յունական փիլիսոփաներից և իմաստուններից: Աշխարհին, ըստ թագաւորութիւններին տիրեցին
- 49) Մակեդոնացիք, այսինքն Յոյներ. նրանց թագաւորն էր Աղէքսանդր և Պարսիցը
- 50) Դարեհ, որը Ահշուրաշ կոչուեցաւ: Եզր քահանան գրեց, պատրաստեց այն աստուածային գրքերը,
- 51) որոնք գերութեան մէջ մտքից և սրտից անհետացել էին:
- 52) Այս ժամանակ տեղի ունեցաւ Եդիպտական ասպտամբութիւն Դարեհի դէմ, և թագաւորեց պարսից վրայ Արտաշատ (Արտաշէս):
- 53) Աֆրիկինոս Հռովմայեցւոց զօրապետը սպանեց Քար... (հետեւում է մի բառ, որի 2 տառն է միայն գրուած. որովհետև ամենայն հաւանականութեամբ Քարկեդոն պիտի լինի բառը, պատշաճաւոր է համարել արտագրողը մտքի անհետեւ թուրքական պատճառով կիսատ թողնել այդ) և
- 54) կոչեց այդ աշխարհը իւր անունով Աֆրիկա:
- 55) Պաղատոն ասաց, որ Աստուած կայ և նրա հետն է սկզբնական նիւթ և
- 56) տեսակ (Gattung, Art.), և տեսանելի աշխարհը ստեղծուած է և արարած և շնչաւոր (արիւն ունեցող). հոգին
- 57) արարած և մահկանացու չէ և ո՛չ ևս արիւն ունի. նա աստուածային է.
- 58) նա ունի 3 մաս. լեզու (բանականութիւն), բարկութիւն (զգացմունք) և կիրք (կամք). նա (հոգին) թափառում է

- 59) մի մարմնից դէպ ի միւսը և դառնում է շարքումանի և սողուն: Մարդիկ գտան մի Աստուծուց
- 60) շատ աստուածներ: Այս ժամանակներում Հռոմայեցիք տիրեցին Աստուծանի՛ւմ-յի
- 73a
- 61) կամ Իսմայելացիների վրայ, որոնք եղոմացի կամ
- 62) Մահասաքա կոչուած Արաքներին են, և դերի տարան նրանց: Աղէքսանդր կառուցեց Աղէքսանդրիան և անուանեց իւր անուամբ.
- 63) նա սովորեց Արիստոտելի մօտ (ընադրում Աղէքսանդրի ա-նունից 2 տառ է միայն գրուած): Արտաշէս գրաւեց Եգիպտոս և
- 64) ոչնչացրեց Կոպտերի Թադաւորութիւնը. տա (Արտաշէս) երկրորդն է և կոչուում է Նազ Ուքոզ (ըն. Ուկոս): Աղէքսանդր ծնաւ
- 65) իւր հօր Փիլիպպոսի արքայութեան 8-դ տարին, և Դարեհի առաջին տարին Թադաւորեց Աղէքսանդր
- 66) Յունաց, այսինքն Մակեդոնացւոց վրայ, 20 տարեկան հասակում. նա 3 կանգուն երկար էր.
- 67) նա պատերազմեց 35 Թադաւորների դէմ և յաղթեց նրանց և գրաւեց նրանց երկիրները:
- 68) Նա ունէր 12 ընկը զինւոր և իւր Թադաւորութեան վեցե-րորդ տարին
- 69) Իսս քաղաքում պատերազմեց Դարեհի դէմ և յաղթեց ու սպանեց նրան:

Յ. Թովհնան

(Ճարուցակիի)

